

УДК 94:392.5-055.2(420)"1837/1901"(045)

Залеток Н.В.,

аспірантка кафедри всесвітньої історії Інституту історичної освіти
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Жінки вікторіанської епохи у шлюбно-сімейних відносинах

У статті досліджено становище жінки у шлюбно-сімейних відносинах різних соціальних верств вікторіанської Англії. Проаналізовано ставлення суспільства до заміжніх і самотніх жінок. Акцентовується увага на ролі дружини у сім'ї, її правах та обов'язках. Доводиться, що більшість англійського жіноцтва вікторіанської доби була витіснена у приватну сферу життєдіяльності. Маючи значну кількість обов'язків, жінки користувались обмеженою кількістю прав. У вказаний період жінка перебувала у залежності від чоловіка або своїх родичів чоловічої статі. Покращення правового становища британок відбулось у другій половині XIX ст. внаслідок внесення змін до законодавства.

Ключові слова: вікторіанська епоха, жінка, концепція «розподілу сфер», шлюб, сім'я, розлучення, майнові права подружжя.

Грунтовне дослідження становища жінки за вікторіанської епохи у Великій Британії є не лише важливим напрямом соціальної і повсякденної історії країни, а й необхідною складовою для визначення тих факторів, що спонукали британське жіноцтво до боротьби за власні права, активна фаза якої бере свій початок у другій половині XIX ст.

Історіографія проблеми представлена здебільшого працями англійських дослідників. Зокрема, вивченню шлюбно-сімейних відносин присвячені монографії Р. Флетчера [8], Дж. Колдер [6] та К. Нельсон [12]. Соціальні перетворення вікторіанської доби досліджено у праці Ф. Томпсона [17]. Монографія Л. Стоуна присвячена особливостям процесу розлучення [15].

У статтях Л. Абрамс [4], Т. Фаррелла [7], В. Клейн [10], Р. Гріллс [9] та Х. Войцак [18] проаналізовано статус англійської жінки у XIX ст. й охарактеризовано ідеал жіночності через призму вікторіанських цінностей.

У статті російського історика Л. Репіної [3] досліджено теоретичні підвалини концепції «розподілу сфер». Російською вченою Н. Новіковою [2] зроблено аналіз становища англійського жіноцтва у соціально-економічній сфері.

Актуальність дослідження посилюється тим, що в українській історіографії ця тема практично не знайшла свого відображення.

Метою цієї статті є спроба об'єктивного висвітлення становища жінки у шлюбно-сімейних відносинах вікторіанської епохи в Англії.

Хронологічні рамки вікторіанської доби охоплюють період з 1837 по 1901 рр. – час правління королеви Вікторії, який часто характеризується як період стабільності, культу сім'ї і високої моралі.

На початку XIX ст. у Великій Британії формується так звана концепція «розподілу сфер», за якою відбувається розмежування публічної і приватної сфер життєдіяльності. Публічна сфера включала у себе світ політики, ринкових структур, юридичні права та обов'язки, визнавалася сферою «реальної» влади, престижу та могутності [3, с. 130] і належала чоловікам. Жінки ж були обмежені приватною сферою – створювали затишок у сім'ї, займались організацією сімейного побуту і веденням господарства, піклувались про дітей. Концепція «розподілу сфер» втілювала й приховано виправдовувала розбіжність гендерних статусів [3, с. 130]. Як зазначає англійська дослідниця Л. Абрамс, це був спосіб життя, який ґрунтувався на євангельських уявленнях щодо важливості сім'ї, сталості шлюбу і вродженої моральної досконалості жінки [4].

У праці «Історія англійського народу» історик і журналіст П. Джонсон стверджував, що англійські жінки вікторіанської епохи мали нижчий правовий статус у порівнянні з англо-саксонським періодом [9, с. 237]. За словами ж російської дослідниці Л. Репіної, в XIX ст. відбувається «друге закріпачення» жінки сімейними структурами – створюється культ родини і дому, який аж ніяк не сприяв її індивідуальній свободі [3, с. 130]. Навіть перебуваючи у шлюбі, жінки були змушені вести відокремлене і нерівноправне життя до самої своєї смерті [13, с. 212].

Концепція «розподілу сфер», разом з культом домашнього вогнища і «кодексом чистоти», стали своєрідною ортодоксією суспільної свідомості [3, с. 130]. Такий суспільний уклад активно культивувався королевою Вікторією, яка стала зразком жіночності і домашнього затишку. В очах суспільства вона намагалась передусім бути Матір'ю і Дружиною. Вікторія практично всюди з'являлась у супроводі свого чоловіка Альберта і кількох дітей, уособлюючи взірць сімейної стабільності й материнства.

Оскільки сім'я мала сакральне значення для англійців вікторіанського періоду, не дивно, що самотні чоловіки та жінки сприймалися суспільством переважно негативно. Зокрема, неодружений чоловік вважався сумнівним, оскільки він не мав того, що можна вважати справжньою домівкою; самотня жінка вважалась нещасливою і позбавленою можливостей для самореалізації [6, с. 108].

Незважаючи на це, у суспільстві був значний відсоток неодружених жінок і чоловіків. Так, на середину XIX ст. в Англії та Уельсі було 11% неодружених чоловіків у віці 45 років, серед жінок – близько 12% [17, с. 91]. Впродовж століття ситуація погіршувалася: станом на 1870 р. з кожної 1000 жінок у віці від 20 до 25 років 652 залишалися незаміжніми, а у 1901 р. ця цифра зросла до 726. Окрім цього, істотно збільшився середній вік вступу у шлюб – він становив 25–30 років [2, с. 158].

Самотній жінці було набагато складніше взяти шлюб, ніж самотньому чоловіку. Так, за даними перепису 1851 р., чисельність чоловічого населення Великої Британії становила 10 386 048 осіб, жіночого – 10 735 919 осіб. Надлишок жінок у співвідношенні до кількості чоловіків становив 349 871 особу. Чисельність чоловіків, що перебували на батьківщині, становила 10 223 558 осіб. Отже, фактично, жіноче населення перевищувало чоловіче на 512 361 особу. Співвідношення чоловіків і жінок у суспільстві не зазнало істотних змін у порівнянні з даними першого загального перепису населення у Великій Британії (1801 р.) і становило: на 100 000 чоловіків – 103 353 жінки; натомість, у 1851 р. на 100 000 чоловіків було 103 369 жінок [16, с. 5]. Цей дисбаланс населення був лише частково спричинений меншою тривалістю життя чоловіків порівняно з жінками: різниця становила лише 1,9 року у 1840 р. і 3,27 року станом на 1880 р. [12, с. 15].

Несприятлива для жінок демографічна ситуація загострювалась через потужну хвилю еміграції чоловіків шлюбного віку до Америки та колоній у пошуках заробітків або ж у ролі солдатів. З кожних десяти емігрантів семеро були чоловічої статі. Хоча жінки іноді супроводжували своїх чоловіків до Індії або Австралії, або ж навіть емігрували самостійно у пошуках пригод, заробітку і / або нареченого [12, с. 15]. Між 1830 і 1875 рр. близько 5 млн. молодих чоловіків залишили Велику Британію і майже половина самотніх жінок була позбавлена шансів знайти чоловіка [10, с. 262-263]. Незважаючи на це, термін «стара діва» все ще асоціювався з ганьбою для жінки і означав, що вона недостатньо красива і здібна для того, щоб мати чоловіка.

З огляду на вищезазначене, не дивно, що головним завданням для більшості жінок, що досягли шлюбного віку, був пошук гідного нареченого. Шлюб для жінки означав появу власного господарства, дому, фінансової підтримки з боку чоловіка. Взавши шлюб, жінка отримувала принаймні деяку свободу вибору і діяльності, яких вона могла бути позбавлена у батьківському домі [6, с. 9].

Практично вся система жіночого виховання і освіти була орієнтована на підготовку майбутніх дружин і матерів. Характерними атрибутами вікторіанської дівчини були цнотливість і тендітність [10, с. 264]. До списку жіночих чеснот не входили ані наявність роботи, ані високий інтелектуальний розвиток [10, с. 264].

Критерії вибору чоловіка або дружини були практично однаковими для обох статей.

Так, зразковий шлюб був союзом рівних за соціальним статусом осіб; вдачею вважався шлюб з вищою за достатком особою; невдалими ж вважались випадки, коли син чи дочка хотіли одружитись з особою, що була нижчою за соціальним статусом [17, с. 99].

Взявши шлюб, жінка переходила під контроль свого чоловіка. Відповідно до чинного на той час законодавства, чоловік і дружина вважались однією юридичною особою. На законодавчому рівні жінки прирівнювались до дітей, не мали права складати заповіт і розпоряджатися будь-якою власністю без згоди чоловіка. Тому ще на початку XIX ст. в Англії набув популярності вислів, зміст якого зводився до наступного: «Чоловік і дружина – одне ціле, й ім'я йому – чоловік» [1, с. 26].

Суспільство хотіло бачити сім'ю у вигляді тісного союзу на чолі з «господарем». Тому, дружина, так само як і незаміжні сестри чоловіка, фактично, були його власністю [1, с. 26].

За чоловіком і дружиною були закріплені різні права та обов'язки. Приблизна модель їх розподілу у сім'ях середньої верстви виглядала так: у той час як жінки займалися вихованням дітей, шиттям, приготуванням їжі і забезпеченням сімейного затишку, чоловіки заробляли гроші для підтримки сімейного добробуту, а також брали активну участь у житті суспільства.

Дружина і мати не брали участь у справах бізнесу, займалися сімейними справами, і, разом з домашньою прислугою, ставали все менш «функціональними» членами сім'ї – однією серед багатьох прикрас [8, с. 93]. Одруженим жінкам середньої верстви не дозволялося працювати, оскільки працююча жінка асоціювалась з аморальністю і відсутністю коштів у сім'ї. Чоловік повинен був мати прибуток, достатній для утримання родини.

Варто зазначити, що всупереч популярним уявленням, більшість представників середньої верстви наймала лише одну особу у ролі домашньої прислуги [4]. Тому, наймаючи хатню робітницю, дружина отримувала помічника по господарству, а не людину, яка могла взяти на себе більшість господарських клопотів. Для чоловіка ж допомога дружині по дому не вважалась прийнятним заняттям. Лише «покірний» чоловік міг «опуститися» до виконання рутинних справ у власному будинку [6, с. 70].

Для допомоги жінкам в оволодінні мистецтвом ведення домашніх справ у 1861 р. була вперше видана «Книга домашнього господарства» авторства місіс Ізабелли Мері Бітон. Книга стала бестселером на майбутні 50 років після її виходу у світ. У ній містилися численні рецепти приготування різноманітних страв, поради про те, як має себе поводити хороша господиня і як створити у домі затишну атмосферу. Місіс Бітон порівнювала ведення домашнього господарства з роботою генерала чи керівника великого бізнес-концерну; наголошувала на тому, що якість виконання жінками своїх обов'язків з ведення домашнього господарства істотно впливає на щастя, комфорт і процвітання всієї сім'ї. Описуючи, якою має бути справжня жінка і дружина, авторка наводить цитату із твору «Вікарій Вейкфілда», про те, що: «...скромна діва, розважлива дружина і турботлива мати є набагато більш корисною, ніж філософи «у спідниці», хвалькуваті героїні чи сварливі розпусниці» [5, с. 9].

Історик Кетрін Хол зауважує, що поділ світу на «чоловічий» і «жіночий» мав також релігійне забарвлення; жінка мала бути моральною та релігійною опорою сім'ї. Світ бізнесу вважався аморальним і єдиним шляхом порятунку для чоловіків, задіяних у цій сфері, був постійний контакт з власною домівкою, де мала панувати висока мораль [7, с. 2]. Для жінок же дім був місцем, де вони були захищені від небезпечного впливу зовнішнього світу, і яке вони не залишали без необхідності [6, с. 9].

У релігійному журналі «Християнський альманах і сімейний гість» (1890 р.) висловлювалась думка, зміст якої зводився до наступного: оскільки домогосподарка є творцем хатнього затишку, то чи стане дім «провідною зіркою» або ж місцем, з якого чоловік та діти захочуть втекти до найближчого театру або таверни, залежить лише від її здібностей та завбачливості [4]. Отже, роль жінки визначалася абсолютно чітко: берегиня домашнього вогнища і традицій, носій високих чеснот, яким не було місця в чоловічому діловому світі [1, с. 26]. Жінка повинна була стати чарівним ангелом у домі [9, с. 256; 6, с. 9], «...досконалістю, яка б водночас була як декоративною, так і корисною» [6, с. 9].

Обов'язковим атрибутом заміжньої жінки було материнство. Незважаючи на той факт, що виховання дітей повністю покладалося на матір, за законом дитина перебувала під

опікою батька [1, с. 26]. Жінки не були законними представниками своїх дітей; лише після прийняття «Акта про опіку над дітьми» (1839 р.) жінка могла отримати право опіки над власними дітьми у віці до семи років у разі розлучення [12, с. 51].

Бездітні ж та самотні жінки були предметом для співчуття. Нерідко їх наймали гувернантками або покоївками для дітей, прагнучи хоч якось компенсувати те, що було відсутнє у їхньому особистому житті [4].

Описана модель розподілу сімейних обов'язків мала певні особливості залежно від соціального статусу родини.

Зокрема, представниці вищих верств мали більше вільного часу порівняно зі своїми колегами середнього достатку. Одним із обов'язків дружин з заможних сімей були напів-офіційні візити до знайомих і друзів, які здійснювались у визначений час і відповідно до певних правил. Вони були швидше соціальним обов'язком, а не розвагою [6, с. 31]. Ще одним поширеним жіночим заняттям була організація вечірок для чоловіків, членів родини і друзів.

Не могли наслідувати модель розподілу обов'язків, притаманну середнім верствам й сім'ї робітників, оскільки більшість дружин в їхніх сім'ях була змушена працювати. Не зважаючи на це, у робітничому середовищі також було популярним уявлення про дім як осередок умиротворення і моральної підтримки для чоловіка [7, с. 2]. Щоправда, далеко не кожна робітничка сім'я могла втілити ці прагнення на практиці.

Зазвичай, дружина робітника повинна була працювати все своє життя, роблячи короткі перерви для народження дітей [18]. У вільний від роботи час вона займалася облаштуванням сімейного побуту. Нерідко, через важкі умови праці і тривалу зайнятість на робочому місці (з 1848 р. робочий день для жінок становив 10 год.), жінка-робітниця була неспроможна забезпечити затишок для своєї родини. Працюючі жінки не були обізнані з найелементарнішими азами мистецтва ведення домашнього господарства [8, с. 87]. У результаті, домівки робітничої верстви часто асоціювалися з брудом, антисанітарією та хворобами. Жінка ж не могла втримати свого чоловіка вдома вечорами і була не в змозі навчити своїх дочок основам ведення домашнього господарства. Як зазначив з цього приводу журналіст Томас Райт, робітник, який повернувся з роботи до брудного будинку й неохайної дружини, яка не приготувала йому смачної вечері, мав лише два варіанти: виконувати хатню роботу власноруч або бігти до найближчого бару [12, с.25].

При розгляді особливостей шлюбно-сімейних відносин неможливо обійти своєрідний «зворотний бік медалі» подружнього життя, а саме – питання, пов'язані із розірванням або припиненням шлюбу.

У цілому, розлучення не було поширеним явищем на британських теренах, оскільки отримати його було досить важко.

Загалом, Л. Стоун виділяє кілька шляхів розірвання шлюбу. Серед них було звернення до церковних судів з проханням про відлучення від ложа і столу на підставі перелюбу або особливої жорстокості і без права на повторний шлюб. Також розлучення можна було отримати через приватний акт парламенту, але ця процедура потребувала значних коштів, тому була доступна лише заможним особам [15, с. 141]. Ті ж, хто володів незначним майном, обирали шлях втечі.

У окремих випадках у середовищі незаможних верств вдавались навіть до продажу (!) дружини. Відповідно до англійської традиції, чоловік продавав свою дружину новому чоловікові, в результаті отримуючи розлучення. Дружину продавали на ринку за найвищу із запропонованих ціну. Щоправда, це явище було не надто поширеним: «...менше трьох сотень випадків продажу дружини було зафіксовано на території Англії за період з 1780 до 1850 р.» [15, с. 148].

З прийняттям у 1857 р. «Акту про справи подружжя» процедура розлучення було спрощено. Відтепер подружжя мало право звернутися до цивільного суду. Щоправда, чоловік міг розлучитися зі своєю дружиною на підставі подружньої зради; натомість, дружина, крім перелюбу, мала довести наявність фактів зоофілії, двоєженства, жорстокості, содомії або довготривалої відсутності чоловіка (несправедливість було ліквідовано лише у 1923 р.) [14, с. 194].

У зв'язку із нерівним юридичним статусом чоловіків і жінок у суспільстві окремого розгляду потребують також питання, пов'язані з розподілом майна подружжя і його успадкуванням.

Так, відповідно до законодавства, овдовівши, жінка мала право на вдовину частку, яка дорівнювала третині майна чоловіка. У той самий час розлучені жінки перетворювались на жебрачок. Лише після набуття чинності «Акту про справи подружжя» 1857 р. розлучені жінки отримали право розпоряджатися своєю власністю і отримали право на прибуток, заощадження та інвестиції.

Відповідно до Закону 1857 р. розлучена жінка могла звернутися до суду з проханням захистити її прибутки від посягань колишнього чоловіка, який її покинув або ж його кредиторів; офіційно розлучені жінки набували тих самих майнових прав, що й незаміжні, мали право успадковувати або заповідати майно. Чоловіка, за рішенням суду, могли також зобов'язати сплачувати аліменти колишній дружині [14, с.194].

Інша справа, якщо подружжя не було офіційно розлучене. Дослідниця Х. Войцак наводить яскравий приклад такої ситуації: у 1869 р. Сюзанна Палмер втекла від невірного чоловіка після багатьох років жорстокого поводження. Вона працювала, заощаджувала і змогла створити новий дім для своїх дітей. Але чоловік знайшов її, позбавив майна і залишив без засобів до існування. Все це було зроблено відповідно до тогочасного законодавства. У стані афекту вона вдарила його ножом, і відразу ж була заарештована [18].

Заміжні жінки отримали право на свою спадщину, прибуток і майно лише після прийняття «Акту про майно заміжніх жінок» 1882 р. Відповідно до нього: «Заміжня жінка, <...> має право купувати, володіти і розпоряджатися на власний розсуд будь-яким рухомим або нерухомим майном, так само, як це було до заміжжя, без втручання будь-якої довіреної особи» [11, с. 1]. З прийняттям цього закону чоловік і дружина стали окремими юридичними особами.

Таким чином, сім'я посідала центральне місце у житті більшості британців вікторіанської доби. Не дивно, що взірцем моральності і особою, на чий плечі майже повністю було покладено забезпечення сімейного затишку, стала жінка, яка здавна вважалась берегинею домашнього вогнища. Основною метою існування жінки вважалось народження дітей і ведення домашнього господарства; більшість жіноцтва була витіснена у так звану приватну сферу життєдіяльності. Щоправда, для значної кількості жінок турботи подружнього життя виявились недоступними у зв'язку із несприятливою демографічною ситуацією, пов'язаною з браком чоловічого населення. Маючи значну кількість обов'язків, жінки користувались досить обмеженою кількістю прав. Деяке покращення правового становища британських жінок у шлюбно-сімейних відносинах відбулось у другій половині ХІХ ст.

Література:

1. Иоскевич М. Судьба женщины викторианской эпохи в романе Э.Бронте «Грозовой Перевал» [Текст] // Women in Literature: Актуальные проблемы изучения англоязычной женской литературы // Международный сборник научных статей. – № 2 / ред.: А.М. Бутырчик, Н.С. Поваляева, В.В. Халипов; Отв. ред. Поваляева Н.С. – Мн.: РИВШ БГУ, 2005. – С. 25-34.
2. Новикова Н.В. Суфражистки и суфражетки: идеология и политика британского движения в начале XX века [Текст] / Н.В. Новикова // Женщины в истории: возможность быть увиденными: сб. науч. ст. / гл. ред. И.Р. Чикалова. – Минск: БГПУ, 2001. – С. 154–180.
3. Репина Л.П. Пол, власть и концепция «разделенных сфер»: от истории женщин к гендерной истории [Текст] // Общественные науки и современность. – 2000. – № 4. – С. 123-137.
4. Abrams L. Ideals of Womanhood in Victorian Britain [Electronic source] // Victorian Britain. – Mode of access: http://www.bbc.co.uk/history/trail/victorian_britain/women_home/ideals_womanhood_01.shtml
5. Beeton I. M. The book of household management [Text]. – London: Ward, Lock & Co., Limited, Warwick House, Salisbury Square, e.g., 1907. – 2056 p.
6. Calder J. The Victorian Home [Text]. – London: Batsford, 1977. – 238 p.
7. Farrell T. Separate Spheres: Victorian Constructions of Gender in Great Expectations [Text] // English 168, Sec.2. Brown University, 1996. – 2 p.
8. Fletcher R. The Family and Marriage in Britain [Text]. – London: Penguin, 1966. – 256 p.
9. Grylls R. G. Emancipation of Women [Text] // Ideas and Beliefs of the Victorians: An Historic Reevaluation of the Victorian Age. – London: Sylvan Press, 1949. – P. 254-60.

10. Klein V. The Emancipation of Women: Its Motives and Achievements [Text] // Ideas and Beliefs of the Victorians: An Historic Revaluation of the Victorian Age. – London: Sylvan Press, 1949. – P. 261-267.
11. Married Women's Property Act, 1882 [45 & 46 Vict. Ch. 75] [Text]. – London: Printed by Eire and Spottiswoode, Ltd., Printers to the King's most Excellent Majesty. – 1910. – 10 p.
12. Nelson C. Family ties in Victorian England (Victorian life and times) [Text]. – Praeger Publishers, 2007 – 196 p.
13. Paxman J. The English: A Portrait of a People [Text]. – London: Penguin, 1998. – 308 p.
14. Plowright J. The Routledge Dictionary of Modern British History [Text]. – Routledge, 2006. – 288 p.
15. Stone L. Road to Divorce: England, 1530-1987 [Text]. – London: Oxford University Press, 1995. – 460 p.
16. The census of Great Britain in 1851. Repr., in a condensed form, from the official reports and tables [Text] // Census office. – London: Longman, Green and Longmans. – 1854. – 200 p.
17. Thompson F.M.L. The Rise of Respectable Society: A Social History of Victorian Britain, 1830-1900 [Text]. – Fontana, 1988. – 382 p.
18. Wojtczak H. Women's Status in Mid 19th-century England: A Brief Overview [Electronic source] // Women of Victorian Hastings, 2002. – Mode of access: www.hastingspress.co.uk/history/19/overview.htm

Залеток Н.В., аспирантка кафедри всесвітньої історії Інституту історичного освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Женщины викторианской эпохи в брачно-семейных отношениях. В статье исследовано положение женщины в брачно-семейных отношениях различных социальных слоев викторианской Англии. Проанализированы отношения общества к замужним и одиноким женщинам. Акцентируется внимание на роли жены в семье, ее правах и обязанностях. Доказывается, что большинство английских женщин викторианской эпохи было вытеснено в приватную сферу жизнедеятельности. Имея значительное количество обязанностей, женщины пользовались ограниченным количеством прав. В указанный период женщина находилась в зависимости от мужа или своих родственников мужского пола. Улучшение правового положения британок произошло во второй половине XIX в. в результате внесения изменений в законодательство.

Ключевые слова: викторианская эпоха, женщина, концепция «разделенных сфер», брак, семья, развод, имущественные права супругов.

Zalietok N.V., Post-graduate student of World History Department, Institute of Historical Education of the National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov

Women of the Victorian Epoch in marriage and family relations. The status of women in marriage and family relations among different social classes of Victorian England are studied. Public attitude according to married and single women is analyzed. The attention is paid to the role of wife in the family, her rights and responsibilities. The author proved that the majority of women in England during the Victorian Epoch were superseded in the private sphere of life. Having a lot of responsibilities women enjoyed limited rights. In this period woman was depending on her husband or male relatives. The improving of legal status of British women took place in the second half of the nineteenth century as a result of changes in legislation.

Key words: the Victorian Epoch, woman, the concept of «separate spheres», marriage, family, divorce, property rights of spouses.